

Талымі

10

У НУМАРЫ:

ГЕНРЫХ ДАЛІДОВІЧ

Кліч роднага звона

Раман

ПЯТРУСЬ МАКАЛЬ

ВАСІЛЬ МАКАРЭВІЧ

Вершы

УЛАДЗІМІР КАЗБЯРУК

У разгары падзей

1995

Талымі

10

ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦКІ
І ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНЫ ЧАСОПІС
ПІСЬМЕННІКАЎ БЕЛАРУСІ

(798)

ВЫДАЕЦЦА СА СНЕЖНЯ 1922 ГОДА

1995

КАСТРЫЧНІК

З М Е С Т

- 3 ПЯТРУСЬ МАКАЛЬ. *** Каля парога множыца... *** Той, хто ад продкаў адракаеца... *** Дасюль гадаем мы... *** Ты дай жа мне агледзеца... *** Не ўпадай у адчай... Свет ратуе хараство. *** Улада — д'яблага прынада... Лілея. Вершы.
- 10 ГЕНРЫХ ДАЛІДОВІЧ. Кліч роднага звона. Раман.
- 130 ВАСІЛЬ МАКАРЭВІЧ. *** А што не зробіць дужы ці нямоглы... Цётка Наста. Майстар. Перамога пад Оршай. Дастоева. *** Як быццам боль крыху прычах... Скульптура. Вершы.
- 142 ГАЛІНА БАГДАНАВА. Поўня. Апавяданне.
- 163 ІНА СНАРСКАЯ. На ростанях. *** Душа ляцела да зямлі... *** Ноч — царыца... *** Праглы-

- ні мяне, змрок, да світанія... Сябрам. Хрэсьбіны. Вершы.
- 167 **ВАЛЕРЫ ПАЗНЯК.** *** Мама. Адна мама... *** Я збіўся са шляху... *** Пусцее веска... Вершы.
- 169 **УІЛЬЯМ САРАЯН.** Цырульнік, у дзядзькі якога тыгр адкусіў галаву. Пераклад з англійскай мовы Зміцера Садаунічага.
- 174 **ЯУГЕН ХВАЛЕЙ.** Пад зван кафедральны.
- 188 **АЛЕСЬ МАРЦІНОВІЧ.** Як ветразь, узняты аднойчы...
- 214 **ТАЦЦЯНА ДАСАЕВА.** Не юбілейная гаворка.
- 232 **УЛАДЗІМІР КАЗВЯРУК.** У разгары падзей.
- 251 **ВАЛЯНЦІНА ЛОКУН.** Кругі жыцця.
- 257 **АЛЯКСЕЙ МАЙСЕЙЧЫК.** Майстэрства паэта.
- 262 **ПАВАЛ СЦЯЦКО.** Небеларускія словы ў беларускіх слоўніках.

Галоўны рэдактар Сяргей ЗАКОННІКАЎ.

Рэдакцыйная калегія: Рыгор Барадулін, Янка Брыль, Дзмітрый Бугаёў, Алесь Жук (намеснік галоўнага рэдактара), Віктар Каваленка, Анатоль Клышка, Валянціна Коўтун, Іван Навуменка, Іван Пташнікаў, Максім Танк, Кастусь Цвірка, Іван Чыгрынаў, Іван Шамякін, Рыгор Шкраба.

ЗАСНАВАЛЬНІКІ: Саюз беларускіх пісьменнікаў, калектыў часопіса «Полымя».

Рэдакцыя часопіса «Полымя», 220005, Мінск, Захарава, 19. Разліковы рахунак 2609353 у Белпрамбудбанку, код 369.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара, намесніка галоўнага рэдактара — 33-20-12; аддзела прозы, нарыса і публіцыстыкі, гісторыі літаратуры і культуры — 33-20-91; аддзела паэзіі, крытыкі і літаратуразнаўства, навукі і мастацтва, машыннага бюро — 33-49-91.

Друкарня выдавецтва «Беларускі Дом друку», 220013, Мінск, праспект Францыска Скарыны, 79.

ВАЛЯНЦІНА
ЛОКУН

КРУГІ ЖЫЦЦЯ

Віктар Карамазаву. «Аб-
рочны крыж». Аповесці, аповя-
данні. «Мастацкая літаратура»,
1994.

Віктар Карамазаву — творца адметны. Адметны страснасцю аповядання, глыбінёй пастаўленых маральна-філасофскіх праблем. Яго публіцыстычны голас заўсёды быў трывогу, непакоі. Чалавек і прырода — дзве ўзаемазвязаныя сферы, глыбокія, складана супярэчлівыя, турбуюць яго. У сваёй пошукавай дзейнасці В. Карамазаву набліжаецца да пісьменнікаў «вяскоўшчыкаў». Наконт тэрміналогіі можна, зразумела, паспрачацца, але тое, што В. Бялоў («Прывычная справа»), В. Распуцін («Апошні тэрмін»), В. Астаф'еў («Апошні паклон»), беларус В. Казько («Неруш») «выпакутавалі» сваіх герояў, вясковых бабуль, «мужыкоў» і «баб», сумненняў няма. Дарэчы, і В. Астаф'еў таксама называе «вясковую прозу» «глыбока трагічнай літаратурай» («Літаратурная газета», 26 верасня 1990 года). Новая кніжка В. Карамазаву «Аброчны крыж» (у яе увайшлі дзве аповесці, аповяданні і дзённікарныя запісы) таксама выпакутаваная. Як у свой час быў выпакутаваны раман «Пушча».

Там аўтар досыць востра паставіў праблему духоўнага і маральнага збыднення сучаснага чалавека і нават паказаў прычыну: адарванасць ад сваіх каранёў. Наогул, канфлікты твораў В. Карамазаву дакладна адлюстроўваюць сацыяльны і маральна-этычны змест жыцця грамадства. Пісьменніка хваляе тэма ўнутранай дэградацыі чалавека, што ўрэшце вядзе да яго духоўнага збыднення, адчужэння ад зямлі і прыроды.

Пісьменнік выходзіць да чытача са сваёй асаблівай сістэмай светабачання. Ключавыя паняцці вобразнага слоўніка В. Карамазаву — зямля, неба, месяц, памяць, душа, рэчка, лес — метафары-сімвалы. І над усім гэтым — сімвал крыжа, як сімвал пакут, сімвал «касмічнага» накіравання. Прырода і дух, душа чалавека ў В. Карамазаву з'яўляюцца субстанцыянальнымі. Іх сувязь і ўзаемаўплывы натуральныя і спрадвечныя, парушэнне гэтых адносін, як правіла, вядзе да трагедыі абодвух пачаткаў.

Ва ўсе часы прырода несла чалавеку жыватворную сілу. У літаратуры і мастацтве яна выступала ў ролі адметнага эквіваленту жыцця ідэальнага, чыстага, высокамаральнага. Працэс знішчэння прыроды, а праз яе чалавека (у дадатак да таго, што знішчыла ўнутранае «я» чалавека таталітарная дзяржава), стаў заканамернай з'явай у часы панавання «планавай эканомікі». Нацыянальная літаратура аб тым сведчыла, хоць вінавацтва ў гэтым

працэсе больш абстрактна-міфічную навукова-тэхнічную рэвалюцыю. Чарнобыльская трагедыя ў гэтым пытанні паставіла ўжо апошнюю кропку. Вось адсюль і вынікае трагічны матыў творчасці пісьменніка, які ў паслячарнобыльскі перыяд стаў дамінантным.

Аўтар прызнаецца, што апошнім часам яго даймае адно бачанне-сон, што яго наведвае хлопчык, «ён — гэта я маленькі, я і ёсці». Хлопчык асуджальна глядзіць на яго, пытае «аднымі сумнымі вачыма», чаму ён здрадзіў сам сабе. Чаму ўсе людзі, стаўшы дарослымі, «зраджваюць сваім маленькім хлопчыкам і дзяўчынкам... бо няма ў свеце большага жаху, як забіць свой пачатак, сваю чыстую ад прыроды душу». Пісьменнік перакананы, што душа, пазбаўленая дабрывы, пяшчоты і спачування, — вынік сацыяльнага жыцця чалавека. Але ці толькі сістэма, з яе дрэннымых выхаваннем, у гэтым вінаватая? А сам чалавек? Яго адказнасць «перад судом свайго адзінага хлопчыка ці адзінае дзяўчынікі, калі не змаглі уратаваць іх ад духоўнай смерці?» Што ў чалавеку ад Бога, і што ад сумлення, ці, можа, Бог і ёсць тое сумленне, той крыж зямны, які павінен кожны чалавек несці сам, не перакладваючы яго на іншых? Як і віну сваю таксама? Усё гэта аўтара цікавіць у першую чаргу.

Спрадвечныя пытанні жыцця і смерці, высокага духу, закладзенага ў прыродным макракосме, і бездухоўнасці, што спарадзіла дзяржава і сацыяльнае жыццё чалавека, — гэта спрабуе высветліць В. Карамазяў у апавесці «Краем белага шляху». Глабальныя пытанні лёсу ўсяго народа, нацыі ў цэлым з'яўляюцца натуральнымі, бо зыходзяць з само-

га жыцця, з трагічнага вопыту герояў. Абапіраючыся на прыродную жыццёвую філасофію «чарнобыльскіх» «мужыкоў» і «баб», і арганізоўвае пісьменнік шматмерную ідэйна-маральную прастору апавесці-трагедыі. Аўтар тут як бы пайдноўвае разгорнутае бытапісанне з глыбокімі вобразна-выяўленчымі абагульненнямі. Рух сюжэта твора вызначае ідэя трагізму асобы ў адчужанай ад чалавека дзяржаве, калі духоўны чарнобыль, народжаны ў 1917 годзе, закончыўся ў 1986 годзе выбухам на атамнай станцыі. І вось у гэты трагічны час пісьменнік разам са сваімі героямі, на чале з доктарам Валетавым, шукае сэнс жыцця, імкнецца усвядоміць ролю чалавека ў свеце, і галоўнае, знайсці адказ на пытанне: чаму так адбылося, хто ў гэтым вінаваты і дзе шукаць выйсце. Маральны тупік, у якім апынуўся народ на прыканцы XX стагоддзя, здаецца, не мае выйсця. Але ж ці не мае? Пісьменнік настойліва, на мяжы магчымага, намагаецца такое выйсце знайсці.

Духоўная мутацыя народа, яго маральнае перараджэнне адбылося не адразу і не раптоўна, бо чалавек трывучы, і «прырода» яго моцная. Адзін з суб'еднікаў Валетава, «філосаф» Міцька Будавай адзначаць, што «у чалавека можна ўсё забраць, а ён будзе жыць, пакуль ёсць зямлі латка, рэчка, лес, поле, паветра глыток». Так і ён, Будавай, жыў да Чарнобыля, няхай сабе і адзінока жыў сярод людзей, жыў з нерэалізаванай марай аб сваім шчасці, жыў адно сваёй музыкай, якая заварожвала ўсё наваколле, жыў у суседстве з асінкамі, бо людзі ім, Міцькам, усё жыццё пагарджалі, співаўся, але — жыў. Хацеў жыць нават тады, калі хлусіў, што на

яго полі цэзію няма, што яго прадукты чыстыя, хоць і ведаў, што няпраўда гэта, але хацеў абмануць сябе і людзей. Жыў — ілюзіямі жыцця. Але вась рушыцца і ілюзія. «Уласць усё у цябе забрала, — жорстка, у твар Будавею, скажа Валетаў. — А навошта яна цябе абакрала? А каб ты сканаў. Толькі тады яна была дурнавата, як цябе абкрадвала, не ведала, што усё роўна жыць будзеш, бо ёсць у цябе зямля, ёсць рэчка, ёсць асінікі, поле. Пасля ўбачыла сваю памылачку, зразу мела і забрала ў цябе усё. І поле, і лес, і рэчку... А ты ўхапіўся за нулі. На нулях хацеў утрымацца? Не, хрэна! Нуль — ёсць нуль!.. Кранты табе, Міцька... І мне. Усім нам. Цэзарам».

З усёй складанай вобразна-метафарычнай сістэмы твора асобна вылучаюцца два вобразы: Цэзараў і Зоны. Цэзары — гэта «новыя людзі. Людзі зоны... Цэзару галоўнае — гарэлка, а за гарэлку лепш — чарніла. Мазгі залё, тады ціхі, не бунтуе, не успамінае цэзі і стронцій, нават жыццю рады». (35). Вобраз зоны мае не толькі прасторавае, але і часовае вымярэнне. Зона паўсюль. Яна вакол чалавека: «...уся зямля — зона»; і ўнутры чалавека: «Спілася краіна... Калі ўжо маткі співаюцца — канец усяму», — скажа Валетава абласны хірург. Спілася і збралася, дапоўніць пазней Валетаў свайго калегу. І гэтая ўнутраная зона — з'ява найбольш страшная.

Доктар Валетаў — галоўны герой апавесці. Гэта тыповы прадстаўнік Зоны. Абумоўленасць асабістага лёсу героя гістарычнымі заканамернасцямі асабліва выразна выступае на фоне падкрэслена бытавой завязкі. Разы два ў месяц, у суботу ці ў нядзелю, хірург

Валетаў рабіў аб'езды па навакольных вёсках, збіраў даніну — з тых, каму ўжо дапамог, і з тых, каму толькі збіраўся дапамагаць. Ездзіў на машыне Лаўрэна Хроснага, якую лічыў сваёй уласнай, бо некалі дапамог Лаўрэну зрабіць дакументы інваліда вайны. Аўтар досыць жорстка ставіцца да свайго героя, выстаўляючы напакказ усе яго адмоўныя рысы. Аб'езды Валетава параўноўваюцца з аб'ездамі маэнткаў Чычыкавым. Апошні скупляў мёртвыя душы, Валетаў — жывыя, бо «каб жыць, трэба і бульба, і дошкі, і мядок, і яшчэ ці мала што?» Больш таго, Валетаў лічыў свае аб'езды дабрачыннымі: «Я зайду ў хату — чалавек рады, што доктар зайшоў. У кожнага баліць, а я — лекар!» Характар Валетава супярэчлівы. І гэтая супярэчлівасць мае не толькі сацыяльны, а яшчэ і «генны» характар. З аднаго боку, маці, якая «жыццё пражыла, шануючы і Бога, і усё жывое, зямное і нябеснае», з другога — бацька, што «вечна стагаў супраць Бога, і супраць матчынай дабрыні». Вось так і Валетаў, божай міласцю хірург, у душы якога амаль ці не назаўсёды ўсяліўся «дзяціны» плач, гэты ж самы Валетаў цынічна глядзіць на людзей, а бачыць не іх твары, і «нават не постаці ў вопратцы, а усё такое, як на аперацыйным stole... адны як бы вантробы, выкінутыя з вопратка пад хірургічны нож...» І разам з гэтым, у сваёй духоўнай непрыкаянасці, маральнай раздвоенасці Валетаў — асоба трагічная. Трагізм яго ў тым, што ён як чалавек з аналітычным стаўленнем да жыцця добра разумее сваё становішча, усведамляе, што апынуўся ў маральным тупіку, але не мае ўжо сілы, ды і жадання таксама,

выбрацца адтуль. Нават у сям'і, побач з жонкай-алкагалічкай, ён застаецца раўнадушна-спакойным. «...У яго, Валетава, не было ужо ні абурэння, ні слоў, усё гэта ў яго даўно выбегла, як выбягае кроў з дзіравага чалавека». Вытокі асабістай драмы бачацца Валетава ў мінулым жыцці, яго асабістым і бацькоў. «Не было жыцця. Ні ў бацькі, ні ў маці, ні ў яго. Адна нястача, мітрэнга з усіх бакоў, нідзе радасці». Так дыктавала дзяржава, дыктаваў лёс — лёс кіруе чалавекам: «Чалавек не сам выдумляе сабе жытку, лёс падносіць. І ў кожнага свае кругі. У Чычыкава, у Шнэйдара, у Цітка і Мармышкі, у Хроснага, у Валетава. І кругі гэтыя вечныя. Чалавеку толькі здаецца, што ён вядзе прамую лінію жыцця. Кожны пятляе, кружыць. І ўсе кругі паўтараюцца».

Нічога не застаецца ў Валетава ад мінулага жыцця, нічога матэрыяльнага ён не прыдбаў ні для сябе, ні для сваёй сям'і, дзяцей. І вось апошні удар — памерла Танька Лісавы, Лісачка, яго першае каханне, першая жанчына. Круг замкнуўся...

Разам з пакорай у душы героя выпявае пратэст — супраць свайго лёсу, супраць дзяржавы, якую «не ён нарадзіў... з гэтакім норавам», а «гатоўенькую яму падсунулі». Але ўнутраны бунт Валетава праявіўся адно ў тым, што ён «недаедзеным гарошкам, слоўкам, запусціў у чырвонае зуб'е над правядыром і крыкнуў, як на увесь свет: — Су-кі!..»

Страшна чалавеку жыць у зоне, але яшчэ страшней заставацца аднаму ў зоне. Гэта адчуваюць амаль усе героі. І найбольш востра Валетаў. Аўтар уводзіць у апавядальную структуру твора яшчэ адну

вобразную метафару — нямоглага ваўка. Гэтую жывёліну Валетаў сустрае ў апусцелай хаце старога Данілы. Здранцвалы ад нечаканай сустрэчы, доктар са здзіўленнем «у канючай істоце ўбачыў сябе, сваю дарогу і свой канец. Ды і не толькі свой. Канец свету». Паступова змест вобраза-метафары будзе пашырацца, убіраць у сябе усё новыя прасторавыя сферы. Неўзабаве герой заўважыць, што і зямля пакрыта ваучынай поўсцю, а «калі зямля, дык і ўсё астатняе? І ён, чалавек? Усё зарасло воўчай поўсцю? (112) Узнікае матыў апакаліпсіса. Сацыяльнага і чарнобыльскага адначасова. Нішто не выратуе чарнобыльскіх мужыкоў і баб, казаўсёды зніклі з твару зямлі Чудакі, Радзімыцы, Маліна, Халмянка. І ніякі «светлы горад» іх ужо не адродзіць, бо ён усяго толькі міраж, бо і там, у «светлым горадзе», «пад вокнамі і балконамі зямля мёртвая». Воўчая поўсьць накрыла «светлы горад», ператварыла яго ў «лагво воўчае», у якім і воўк здыхае. Да такога жахлівага выніку прыходзіць Валетаў. На яго думку, няма чалавеку паратунку на гэтай мёртвай, забытай дзяржавай і Богам зямлі. Не выратуюць яго ні абманлівыя «нулі» Будавае, ні яго Аброк. На Бога ён таксама не спадзяецца, бо даўно адступіўся ад яго. Занадта далёка адышоў Валетаў ад свайго «малюга хлопчыка», сябе самога, свайго прыроднага «я»: «Я любіў маму, — прызнаецца доктар. — Я быў увесь у маму. У мяне былі душа і слёзы, як у мамы. А цяпер ні душы, ні слёз... Мы хацелі жыць... Прыгожа жыць хацелі!.. І каб Бог быў з намі. У мамы быў... А ў мяне Бога няма. Я свайго Бога прапіў... За савецкую

ўласць дужа доўга піў і прапіў Бога. Усе мы прапілі» (118).

У сваім дзённіку пісьменнік адзначаць прычыну маральнага падзення чалавека: сын забыўся Слова бацькі — асноўны завет жыцця. Пакуль ён гэтага слова не ўспомніць, не адгадае, не знойдзе, пакуль не адновіць маральную павязь часоў, ён будзе заставацца ў цемры, над безданню самазнішчэння. Гэтая ж думка ўважана і ў апавесці праз метафару-сімвал белага шляху — як шляху да Бога, да спрадвечнай народнай маралі.

Белы шлях як «прыродны», натуральны шлях усяго чалавечтва перасякаецца з больш кароткім — шляхам асобнага чалавека, яго Абрачымым крыжам. Аброк — гэта вялікі крыж, які ставілі перад вёскай. Яго яшчэ Аброегам звалі. «Людзі забыліся на Аброк. Яны яму здрадзілі. І растрэсліся вёскі», — пераканана Міцька Будавай. Мату ў адраджэння ў апавесці звязваецца не з галоўным героем, а з яго «маральным дыспутантам» Будаваем. Міцька вырашыў аднавіць крыж, каб вярнуць людзей у вёску, прывязаць іх да зямлі, да сваёй радзімы. Нават, калі тут зона. «Зона? А дзе яе няма?» — ставіць рытарычнае пытанне герой. І ён ставіць Аброк на скрыжаванні дарог. Разам з Валетавым. Крыж-заклінанне, крыж-малітву, крыж-спадзяванне.

Мату трагічнасці жыцця даміруе і ў апавяданнях пісьменніка. І гэта натуральна. Драма жыцця непазбежна перарастае ў драму характару. А хіба ж гэта не драма жыцця, не яго трагедыя, калі старая жанчына з чарнобыльскай зоны, паказваючы на замок на дзвярах сваёй хаты, са скрухай у голасе наведвае ўнуку-афганцу: «А гэта ж, Іванка,

ад мілцыяна. Хаваемся, як бывала, ад немца. Той самы страх» («Супраць неба — на зямлі»). Трэба сказаць, што пачуццё страху перад уладамі ніколі не пакідала простых людзей. А. Адамовіч таксама сведчыў, што адна з сялянак, былая партызанская разведчыца, пасля набегу фінгенга, у роспачы усклікнула: «Хаця б вайна якая!..» («Апакаліпсіс па графіку». — Мн., 1992, с. 119.). Вышэй мы адзначалі бунт доктара Валетава, выліты ім у адным слове-пракляці «су-кі». Ці ж не такі крык пратэст чуюцца і ў словах Івана Калядкі, маладога, але знявечанага афганскай вайной хлопца, калі ён з недаўменнем звяртаецца да дзеда: «Што ж гэта, дзед?! Што тут у вас робіцца?! Баба Кланя?.. За што мы там гінем?! Калі і тут — жыткі няма?..». Але ніхто не чуе слоў Івана, як ніхто не пачуў і звароту жанчыны («Жанчына ў чорным і Афган») да людзей, да ўсяго свету, «яе крык быў у пустэчу, а пустэча не адгукалася нават яе ўласным голасам» (350).

Аповесць-эсэ «Крыж на зямлі і поўня ў небе» прысвечана беларускаму і рускаму жывапісцу-пейзажысту Бялыніцкаму-Бірулю. На першы погляд можа здацца, што аповесць не ўпісваецца ў агульны кантэкст кніжкі. Але гэта на першы погляд. Мату пакут, мату болю асобнага чалавека, і спасціжэнне свету праз гэтыя пакуты — галоўная ідэя твора.

У цэнтры апавесці Біруля-мастак і ў меншай ступені Біруля-чалавек. Аўтар імкнецца зразумець тыя унутраныя парыванні мастака, якія прывялі яго да вяршыні прызнання. Разам з гэтым ён закранае і драму мастака савецкага перыяду, якая раней замоўчвалася. Палітру Бірулі не маглі

«натхніць папялішчы, пакуты, варожасць. Не яго час? Не яго пейзажы? Не яго фарбы — чорныя, шэрыя, чырвоныя?». І гэта зразумела, бо непаўторны талент Бірулі быў народжаны яго сувяззю з прыродай. У ёй, у прыродзе, а яшчэ ў каханні мастак шукаў гармонію жыцця і яго сэнс.

Асаблівая ўвага аўтара скіравана на ўзаемаадносіны Бірулі і Левітана. Творчай пакутаю і кумірам мастака быў Левітан, які яго «натхняў. Але і... абяззбройваў». Праз увесь твор праходзіць тэма адштурхоўвання і прыцягнення двух Геніяў — настаўніка і вучня, палечніча і апанента. Як сведчыў сам Біруля, з Левітанам «яго яднаў сам Бог, сам Дух, сам Боль».

Біруля намагаўся спасцігнуць трагедыю Левітана, каб праз яе наблізіцца да таямніцы настаўніка — загадкі адзінства Зямлі, Вады, Неба: «Вось яно!.. Не праз коскі, не праз шматкроп'і — адзін уздых і выдых, адзін магутны свет: Зямля... Вада... Неба... Свет — Сусвет!» (187) Толькі спасцігнушы імгненне вечнага спакою настаўніка, Біруля прыйшоў да сваёй знакамітай цішыні. Знамянальна, што сваю песню Вітольд Каятанавіч знайшоў на берагах Удомлі, — там жа, дзе і Левітан. Паўднёвае вялікіх мастакоў апантанасць душы і сэрца, менавіта апантанасць, а не розум і мета-згоднасць былі мерай іх жыцця ў мастацтве. І гэта таксама крыж, крыж-лёс. «Мастак піша не фарбамі, а пакутамі. Гэта даказаў Левітан». Але гэта і закон паэзіі, літаратуры. «Творчыя страсці Талстога, яго мастацкія вобразы — не жыццё Талстога? А пакуты Дастаеўскага? Хіба не яны стваралі творы людскіх пакут?». Толькі тады мастацтва будзе служыць

народу, калі мастак прыме на сябе і пакутлівы крыж народа. Толькі прайшоўшы праз боль і пакуты іншага чалавека, да канца зразумееш гэтага чалавека. Вось і Біруля, толькі наблізіўшыся да сваёй непазбежнай развітальнай мяжы са светам, нарэшце, да канца зразумеў і феномен Левітана, яго ўсепранікальны боль. «Вось ён які — Левітан. Яго боль — боль развіцця. Вось дзе загадка!» Біруля іншы, «ён пісаў — як уваходзіў у жыццё, усе гады да самай глыбокай старасці пісаў кожную карціну як карціну сваёй першай сустрэчы з жыццём. А Левітан — як развітваючыся». У гэтым яны адрозныя. У гэтым іх «адштурхоўванне».

Праз усю кніжку В. Карамазава праходзіць матыў ачышчальнай сілы пакут чалавека. Яны набліжаюць яго да Бога. Бога ў шырокім разуменні гэтага слова: бога-ісціны, бога-чалавека, бога-сумлення. Бог, на думку В. Карамазава, патрэбны чалавеку «не дзеля ратунку ад смерці, а дзеля служэння ў жыцці і смерці».

У сваім дзёніку пісьменнік адзначаў, што адчуванне смерці патрэбна кожнаму сапраўднаму пісьменніку, бо «вянок церняў — самы пачэсны яму вянец. Так жыў Максім Гарэцкі». Так жылі М. Багдановіч, Янка Купала, наш сучаснік М. Стральцоў, што «трызніў» чалавекам, «з кішэні якога тырчэла дудачка-жалейка» («Гарэла свечачка»). Па такім шляху, трэба дадаць, намагаецца ісці і сам Віктар Карамазаў, яго кніга «Аб рочны крыж» добрае гэтаму сведчанне.